

ÒTUN ÌMÒ NÍNÚ ÌTÀN-ÀRÒSỌ D. O. FÁGÚNWÀ

Oloótu:
Olúyemísí Adébòwálé
Dúró Adélékè
Àrìnpé Adéjùmò

A tẹ iwé yìí jáde láti ilé-ìṣẹ́

The Capstone Publications

Gbogbo ẹ̀tọ̀ àti àṣẹ lórí rẹ̀ jẹ́ tì

© Egbé Onímọ̀-Èdè Yorùbá (*Yorùbá Studies Association of Nigeria*) 2016

Ẹ̀nikẹ̀ni kò gbọ̀dọ̀ da ohunkóhun kọ̀ láti inú iwé yìí ní ọ̀nàkọ̀nà yàtò fún ilò ara tirẹ̀ láigba àṣẹ fún ẹ̀ṣẹ̀ ẹ̀ṣẹ̀ láti ọ̀wọ̀ Egbé Onímọ̀-Èdè Yorùbá. A lè ẹ̀ iwádíí ní:

The Capstone Publications

22, Market Street, Shomolu, Lagos

Tel: 08029749341/08072413959

Typesetting by: Temisayo Ventures, Faculty of Arts, U.I.

Printed by: Agoro Publicity Company, Ibadan.

ISBN: 978-34934 – 9 – 3

FÁGÚNWÀ ÀTÌ ÈTÒ ỌRỌ-AJÉ ÀWÚJO NÀÌJÍRÌÁ

ADÉÒŞUN Hezekiah Olúfẹmi

Àşamò

Òdú ni Fágúnwà ní àwùjọ itàn àròsọ Yorùbá kì í ẹ ẹ àìmọ fólóko. Ọpọlọpọ ịsẹ ni àwọn onímọ ti ẹ lórí kókó-èrò kan tàbí òmíràn nínú àwọn itàn àròsọ Fágúnwà. Àmọ ọtun-ọtun lojọ ní yọ lórọ ìmọ jẹ, ojú tí a gbà wo itàn àròsọ Fágúnwà nínú ịsẹ yíi yàtò diẹ sí èyí tí àwọn àşáájú ti ẹ. Èrògbà ịsẹ yíi ni látí ẹàgbéyèwò ètò ọrọ-ajé àwùjọ tí Fágúnwà fara mọ nínú àwọn itàn àròsọ rẹ. A ẹ àmúlò mẹta nínú àwọn iwé itàn àròsọ rẹ márùn ún tó gbajú-gbajà. Àwọn iwé nàà ni *Igbó Olódùmaré*, *Ìrèké Oníbùdó* àti *Àdiitú Olódùmaré*. A ẹ àmúlò àwọn iwé mẹta yíi nítorí nínú wọn ni à tí rí èrò Fágúnwà lórí ètò ọrọ-ajé àwùjọ. Títorí tó telé èrò Máàsi ní a fi ẹ àtẹgùn fún ịsẹ nàà. Àbájáde ịsẹ yíi fi hàn pé Fágúnwà kọ ihà tí ó ga diẹ sí ètò ọrọ-ajé olókòwò aládaánlá gégé bí ètò ọrọ-ajé àwùjọ ẹ rí ní àkókó tirẹ. Bí ó ẹ fi ànfàní tó wà nínú irúfẹ ètò ọrọ-ajé yíi hàn nàà ni ó pe àkíyèsí wa sí ewu tí ó rọgbà yí i ká. Ní ìgúnlẹ, ịsẹ yíi dábaà pé ètò ọrọ-ajé alájoni yóò ẹ àwọn èniyàn àwùjọ bí orílẹ-èdè Nàìjíríà ní ànfàní, nítorí pe àjoni ni àwọn ohun iní àwùjọ bẹẹ, yàtò sí tí ètò ọrọ-ajé olókòwò aládaánlá (irúfẹ tí Nàìjíríà) tí ọrọ àwùjọ ní bẹ lówó iwónba àwọn èniyàn díe, tí wọn sì fi ní jẹ gàba lórí ọpọ èniyàn ní àwùjọ.

Ìfáàrà

Ọpọ iwé itàn àròsọ Yorùbá ni ó tí şáájú tí Fágúnwà. Àpẹẹrẹ ni *Ènià şòrò* (1921), *Tarít'Olórun* (1921) àti *Iwé Igbádùn Ayé* (1923) tí A. K. Ajíşafé kọ. Àwọn iwé itàn àròsọ Fágúnwà jẹ akẹhìndé-gbẹgbọn, tí ó jẹ ilú mọ-ón-ká jákèjádò ilẹ adúláwọ. Ògúnşínà (1992:1) şàlàyé pé èyí ló fà á tí àwọn onímọ bí i Babalolá (1971), Babalolá àti Gerard (1971), àti Herdeck (1973) ẹ sọ pé Fágúnwà ni ònńkòwé àkókó tí ó gbé iwé itàn àròsọ gbòógì jáde ní èdè Yorùbá ní ọdún 1938. Ògúnşínà (2002) ni ó wá tan ìmólẹ sí òkúnkún yíi nínú ịsẹ rẹ tí ó pè ní *Şáájú Fágúnwà*. Nínú ịsẹ yíi ni ó tí ẹ àgbéyèwò àwọn iwé itàn àròsọ Yorùbá látí ibèrẹ pèpẹ kí eégún Fágúnwà tó şeyọ ní agbo lítíréşọ Yorùbá. Èni àkókó tí ó kọ iwé itàn àròsọ lédè Yorùbá gégé bí Ògúnşínà (2002:9) ẹ sọ ní A. K. Ajíşafé tí ó pe àkólé iwé nàà ní *Ènià şòrò* (1921). Ó tún fi kún un pé ní ọdún 1921 yíi kan nàà ní Ajíşafé tún gbé iwé kejì jáde tí ó pe àkólé rẹ ní *Tarít'Olórun*. Ní ọdún 1923 ni Ajíşafé tún kọ iwé miiran tí ó pè ní *Iwé Igbádùn Ayé*. Ògúnşínà (2002) tẹsíwájú pé lára àwọn ònńkòwé ọmọ Yorùbá tí wọn dide léyìn Ajíşafé ni E. A. Akítán, èni tí ó kọ iwé itàn àròsọ tí ó pe àkólé rẹ ní *Itàn Èmi Bánwò Ọmọ Ọrukàn* ní 1931. I. B. Thomas nàà kọ *Itàn Èmi Sẹgílólá Eléyinjúegé Elégbèrún Ọkọ Láyé* ní ọdún 1930. Elòmíràn ni S. A. Adénlé tí ó kọ *Iwé Ayé Tótó fún ún* ní 1934; ó tún kọ *Iwá Rere Lọşó Ènià* ní ọdún 1934 yíi kan nàà. Ní pàtàkì, ohun tí Ògúnşínà ní fẹ kí á mọ ní pé kí àgbàdò tó dáyé, ohun kan ni adíẹ ní jẹ. Ó ní "Şáájú kí iwé Fágúnwà tó dé orí àtẹ ní 1938 ní a tí ní ọpọlọpọ iwé itàn àròsọ lédè

Yorùbá" (Ògúnṣínà, 2002:85). Oríṣiríṣi akitiyan ni àwọn onímò lámèyító tí ṣe lórí àwọn iwé itàn àròṣo Fágúnwà, tó bèè tí ọ̀pòlọ̀pọ̀ yòò máa bèèrè pé kí ni ó tún kù tí àwọn èniyàn kò tii sọ lórí àwọn iwé itàn àròṣo Fágúnwà tàbí kí ni ohun tuntun tí a tún fẹ̀ sọ nínú itàn àròṣo Fágúnwà. Irú ibèèrè báyii ni a rò pé ó sọkùnfà iwé tí Adélékè kọ́ tí ó pé ní *Leyin Itàn-àròṣo Fágúnwà Máraàrún, Èwo ló kù* (2011). Lára àwọn onímò tí wón ti ṣiṣẹ́ lórí itàn àròṣo Fágúnwà ni a ti rí Beier (1967); Bámgbóṣé (1974, 2007); Ìrèlé (1975); Olábímtán (1975); Ògúndípè-Leslie (1977); Yáì (1977) àti Ògúnṣínà (1992). Beier (1967) ṣiṣẹ́ lórí ọ̀gbọ́n àhùnpọ̀ itàn, ọ̀gbọ́n isọtàn àti ilò èdè Fágúnwà. Bámgbóṣé (1974) ní tirẹ̀ ṣe àgbéyèwò lórí àwùjọ̀ tó bí itàn àròṣo Fágúnwà àti oríṣun itàn rẹ̀, ọ̀gbọ́n àhùnpọ̀ itàn, ọ̀gbọ́n isọtàn, kókó ọ̀rọ̀ àti èkọ̀ tó jẹyọ nínú itàn, ifiwàwèdá, isèlẹ̀ mériṣírí, ifọ̀rọ̀-pàrokò àti ilò-èdè nínú àwọn iwé itàn àròṣo Fágúnwà. Ìrèlé (1975) ṣe igbélẹ̀wọ̀n Fágúnwà pèlú àwọn ònṣẹ̀wé miiran bí i Amos Tutùolá àti Wólé Sáyínka. Olábímtán (1975) wo ihà tí Fágúnwà kọ́ sí èsìn nínú àwọn itàn àròṣo rẹ̀. Ògúndípè-Leslie (1977) wo ibáyemu àwọn itàn àròṣo Fágúnwà, tí ó sì tún wo isèlú àwùjọ̀ Yorùbá nínú àwọn itàn náà. Yáì (1977) fi ojú ètò isèlú wo àwọn itàn àròṣo Fágúnwà. Ògúnṣínà (1992) ṣe àgbéyèwò àwọn itàn àròṣo Fágúnwà nípa wíwo ọ̀gbọ́n àhùnpọ̀ itàn, ọ̀gbọ́n isọtàn, oríṣun itàn, ibudó itàn, kókó-ọ̀rọ̀, ifọ̀rọ̀-pàrokò, ifiwàwèdá àti ilò-èdè. Ìṣolá (1998) sàgbéyèwò ibáyemu àwọn isèlẹ̀ mériṣírí inú àwọn itàn àròṣo Fágúnwà. Nínú isẹ̀ yí, ohun tí a fẹ̀ wò ni ihà tí Fágúnwà kọ́ sí ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ àti pàápàá irúfẹ̀ ètò ọ̀rọ̀-ajé tí ó fara mọ́ nípa lílo tíọ̀rì tó tẹ̀lẹ̀ èrò Karl Marx. Ohun tí ó jẹ Karl Marx àti ọ̀rẹ̀ rẹ̀, Engels, lógún ni ètò isèlú, isúná-owó àti ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ wón nígbà náà. Tíọ̀rì tó tẹ̀lẹ̀ èrò Máàsi jẹ mọ́ ijìnlẹ̀ èrò nípa itàn irírí èdà àti ilàna isèlú. Ìdí tí a ṣe n fí tíọ̀rì yí ṣe itupalẹ̀ isẹ̀ lítíréṣọ̀ ni pé àwùjọ̀ omọ èniyàn ni isèlú wà àti irírí wón, bèè sì ni irírí omọniyan ni ó n jẹyọ nínú lítíréṣọ̀. Èyí ni ó fi rọ̀rùn láti máa fí tíọ̀rì èrò Máàsi ṣe itupalẹ̀ isẹ̀-ọ̀nà lítíréṣọ̀. Àwọn agbàterù tíọ̀rì Máàsi gbà pé ètò àti ihun àwùjọ̀ ni lítíréṣọ̀. Àwọn ètò àti ihun àwùjọ̀ yòókù ni isèlú, òfin, èsìn, ètò ọ̀rọ̀-ajé, imọ̀ ijìnlẹ̀-èrò, imọ̀, iwà àti isẹ̀-ọ̀nà. Ọ̀kan lára àwọn ètò àwùjọ̀ wònyí ni lítíréṣọ̀ náà jẹ.

Gégé bí èrò Adéyemí (2001:159) tí ó sọ pé nínú tíọ̀rì Máàsi, ikolura agbára láààrin àwọn egbé àwùjọ̀; egbé olówó, kòlà-kòṣagbe àti àwọn m̀̀kúnnù ni kò jáyé ó tòrò. Ọ̀pẹ̀feyítimí (1997:48) ní tíọ̀rì Karl Marx àti àwọn eḡgbé rẹ̀ n tẹ̀pẹ̀ mọ́ ọ̀n pé ọ̀wọ̀ àwọn èdà kan ló ni àṣe lówó lówùjọ̀ tí wón sì fí n jẹ gàba lórí àwọn ọ̀wọ̀ èdà tó kù. Igabàlẹ̀ nípa ọ̀rọ̀-ajé àti isèlú múmú láyà tíọ̀rì Máàsi. Bèè sì ni àidógba ní àwùjọ̀ ni ó jẹ tíọ̀rì yí lógún tí ó sì fẹ̀ kí àyípadà wà. Àwọn agbàterù tíọ̀rì tó tẹ̀lẹ̀ èrò Máàsi gbà pé ọ̀rọ̀-ajé ni ó bí ọ̀rọ̀ isèlú. Ọ̀rọ̀-ajé ni a fí n wá ipò isèlú, ọ̀rọ̀-ajé àti isèlú ló n ṣe atọ̀nà ibágbépọ̀ èdà. Níwọ̀n igbà tí isẹ̀ àpilẹ̀kọ̀ yí dá lórí ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ àti irúfẹ̀ ètò ọ̀rọ̀-ajé tí Fágúnwà fúnka mọ́ nínú àwọn itàn àròṣo rẹ̀, tíọ̀rì Máàsi ni ó kógo já fún isẹ̀ náà.

Ní báyii, a ó sàgbéyèwò oríkì tí àwọn onímò fún ètò ọ̀rọ̀-ajé, oríṣi ètò ọ̀rọ̀-ajé tó wà ní àwùjọ̀ àti àbùdá ọ̀kọ̀ọ̀kan wón.

Ètò Ọ̀rọ̀-ajé Àwùjọ̀

Oríṣiríṣí oríkì ni àwọn onímò ti fún ohun tí a mọ́ sí ètò ọ̀rọ̀-ajé. Gégé bí oríkì tí Lawal (1981:1) gbé kalẹ̀, ó ní:

Economics is the study of production, distribution exchange and consumption of goods.

(Ètò ọrọ-ajé ni ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ nípa ìpèsè ohun ìní, ìṣe ìpínfúnni (ohun ìní), ìṣe pàṣípààrọ̀ àti ilọ ohun ìní)

Gégé bí oríki tí Lawal fún ètò ọrọ-ajé, a rí i pé ó pọ̀ dandan kí èniyàn àwùjọ̀ kòòkan ṣíṣe kí ó sì ní ànfààní sí nńkan ọrọ̀ àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀, nítorí pé ogún àwọn èniyàn àwùjọ̀ ni àwọn nńkan ọrọ̀ wọ̀nyí jẹ. Lawal (1981:1) wá fi kún un pé:

It is essential that man must provide for himself three essentials of life – housing, clothing and food. Therefore, man works in order to find money with which to provide himself with these basic necessities of life.

(Ó pọ̀ dandan kí èniyàn pèsè ohun m̀eta tó ẹ̀ kókó ní ìgbésí ayé ọ̀mọ̀niyàn fúnra rẹ̀ - èyí ní ilé-ìgbé, aṣọ̀ àti ọ̀unjẹ. Èrédí ìṣe ṣíṣe ni kí èniyàn lè rí owó láti lè pèsè àwọn ohun m̀eta tí ó ẹ̀ kókó wọ̀nyí)

Fún lídí èyí, bí èniyàn bá ti ṣíṣe, ọ̀un náà ti kópa nínú ìpèsè ohun ìní, ìṣe ìpínfúnni, ìṣe pàṣípààrọ̀ àti ilọ ohun ìní àwùjọ̀. Bí a bá wo ohun tí Lawal (1981) ṣọ̀ yíi, a ó rí i pé àgan ni ètò ọrọ̀-ajé àwùjọ̀, àjọgbé ni. Èniyàn kòòkan ni ó ní ipa tirẹ̀ láti kó nínú idàgbàsókè ètò ọrọ̀-ajé àwùjọ̀, tí ó sì ní ètọ̀ sí àwọn ohun-ìní àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀. Èni tí ó bá ṣíṣe ti kópa nínú ètò ọrọ̀-ajé, ètọ̀ sì ni kí ó ní nínú ohun-ìní àwùjọ̀. Case àti Fair (2001:2) náà kín èrò Lawal (1981) lẹ́yìn pé ọrọ̀ àwùjọ̀ jẹ ti gbogbo èniyàn àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀, àwọn èniyàn ni yóò ṣọ ohun tí wọ̀n yàn láàyò. Ohun tí èniyàn kòòkan yàn láàyò ni yóò jẹ àpapọ̀ ohun tí ó jẹ àwùjọ̀ lógún. Tí a bá ẹ̀ ìgbéléwọ̀n ohun tí àwọn onímọ̀ ọrọ̀-ajé méjèèjì yíi n sọ, a rí i pé kókó-èrò kan náà ni wọ̀n n sọ. Èyí tí ó jẹ pé àwọn èniyàn àwùjọ̀ ní ó parapọ̀ ni ọrọ̀ àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀, kí i ẹ̀ se ti aládaáni. Kò wá ní tọ̀nà kí á rí ọ̀wọ̀ àwọn èniyàn kan kí wọ̀n ní àwọn ọrọ̀ wọ̀nyí níkaáwọ̀, nígbà tí àwọn kan kò ní rárá. Àpapọ̀ kan kò ga ju èkejì lọ ni ọrọ̀ àwùjọ̀ jẹ.

Oríṣii Ètò Ọrọ̀-ajé àwùjọ̀

Àwùjọ̀ tàbí orílẹ̀-èdè kòòkan ló ní oríṣi ètò ọrọ̀-ajé kan pàtó tí ó gùn lé, èyí dá lórí irú ètò ìṣelú tí àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀ ẹ̀ àmúlò rẹ̀, nítorí ibáṣepọ̀ tó kira wà láààrin ètò ìṣelú àwùjọ̀ kan àti ètò ọrọ̀-ajé àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀. Èyí ló mú Spero (1990:4) ṣàlàyé pé:

Just as economic factors influence political outcomes, so political factors influence economic outcomes.

(Bí ètò ọrọ̀-ajé ẹ̀ nípa lórí àṣeyọ́rì ètò ìṣelú, bẹ̀ẹ̀ náà ni ètò ìṣelú nípa lórí àṣeyọ́rì ètò ọrọ̀-ajé).

Èyí tùmọ̀ sí pé awo níi gbáwo nígbọ̀nwọ̀ ni ọ̀rọ̀ ìṣelú àti ètò ọrọ̀-ajé àwùjọ̀ kan jẹ; wọ̀n wọ̀nú ara wọ̀n. Oríṣii ètò ọrọ̀-ajé m̀eta tí a ó gbéyèwò nínú ìṣe yíi ni ètò ọrọ̀-ajé aládaárlá, ètò ọrọ̀-ajé alájọ̀ni àti ètò ọrọ̀-ajé alájọgbé búkátà.

(a) Ètò Ọrọ̀-ajé Olókòwò Aládàáńlá

Kókó ohun tí ètò ọ̀rọ̀-ajé yíí dáléyíí dálé. Èròńgbà rẹ̀ sì ní ọ̀nà láti kówó ọ̀. Mannan (1980:31) sọ pé:

Capitalism designates an economic system significantly characterised by the predominance of 'capital'. The purpose of economic activity under capitalism is acquisition in terms of money.

(Ètò ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládàáńlá ní ọ̀rọ̀-ajé tí àbùdá rẹ̀ rọ̀ mó 'owó'. Èrèdí aápon lóri ọ̀rọ̀-ajé lábẹ̀ ètò ọ̀rọ̀-ajé aládàáńlá ní láti kó owó ọ̀).

Ohun tí èyí ní sọ ní pé ètò ọ̀rọ̀-ajé yíí jẹ̀ tí àwọn olówó àwùjọ. Gbogbo akitiyan àti wàhálà àwọn ènìyàn àwùjọ bẹ̀ẹ̀ ní ọ̀nà láti kówó ọ̀ fún ara wọn – ètò ọ̀rọ̀-ajé olówó-ló-layé.¹ Case àti Fair (2001:734) náà sọ pé "a capitalist economy is one in which most capital is privately owned" (ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládàáńlá jẹ̀ èyí tí ọ̀pọ̀ owó okòwò máa ní wà lówó aládàáńí). Gégé bí èrò Wallace (1992:2), lára àbùdá àwùjọ olókòwò aládàáńlá ní pé eyọ̀ èyàn kòòkan ní ànfààní láti ní ohun inú, àti pé iwónba ní ijoba lè ẹ̀ ẹ̀ àtojúbọ̀ sí ipinnu aládàáńí láti sọ iye tí ó pé e láti ta ọ̀jà rẹ̀ tàbí iye tí ó fẹ̀ láti san fún ọ̀sìsẹ̀ rẹ̀. Ohun tí èyí ní sọ ní pé àwùjọ olókòwò aládàáńlá fàyẹ̀ sílẹ̀ fún èyàn kòòkan láti kó ọ̀rọ̀ ọ̀ bí ó bá ẹ̀ fẹ̀. Ó sì ní òmìnira láti gbé owó lẹ̀ ọ̀jà rẹ̀ bí ó ẹ̀ wù ú. Àbùdá kan pàtàkì tí ètò ọ̀rọ̀-ajé yíí tún ní ní pé ọ̀wọ̀ iwónba àwọn èyàn kan ní ìṣàkóso ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ bẹ̀ẹ̀ wà. Ijoba àpapọ̀ kò lágbara lóri iye tí ó yẹ kí owó ọ̀jà jẹ̀, nítorí kò sí òfin àtẹ̀lẹ̀ lóri iye tí ó yẹ kí owó ọ̀jà jẹ̀. Fún idí èyí, iwónba àwọn tí wọn ní owó ní gbé owó lóri ọ̀jà bí wọn ẹ̀ fẹ̀. Gégé bí ilàà ètò ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládàáńlá, àpapọ̀ kan a máa ga ju èkejì ọ̀.

(b) Ètò Ọrọ̀-ajé Alájọ̀nì

Case àti Fair (2001:734) kí ètò ọ̀rọ̀-ajé alájọ̀nì bá yíí:

Socialist economy is an economy in which most capital is owned by the government instead of private citizens.

(Ètò ọ̀rọ̀-ajé alájọ̀nì ní èyí tí ọ̀pọ̀ owó-okòwò àti ọ̀rọ̀ àwùjọ ní bẹ̀ lówó ijoba dípò tí í bá wà lówó aládàáńí).

Èyí tùmọ̀ sí pé ijoba àpapọ̀ ló ní ìṣàkóso púpọ̀ ọ̀rọ̀ àwùjọ lówó, tí yóò rí í pé ọ̀rọ̀ àwùjọ ká rí àwọn ènìyàn láifì tí èrè jíjẹ̀ ẹ̀. Lára àbùdá pàtàkì tí Mannan (1980:40) sọ pé ó wà nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé alájọ̀nì ní pé:²

... a majority of socialists, however, favour a system of wages determined by the efficiency, or productivity of the

¹ ètò ọ̀rọ̀-ajé aládàáńlá (capitalism), ètò ọ̀rọ̀-ajé alájọ̀nì (socialism) àti ètò ọ̀rọ̀-ajé alájọ̀gbé bú (communism).

² òfin àtẹ̀lẹ̀ lóri iye tí ó yẹ kí owó ọ̀jà jẹ̀ (price control)

worker. This is a frank recognition that an individual who is more able or willing to work than his fellows should be paid higher remuneration accordingly.

(...ní ọpọ àwùjọ tí wọn n lo ètò ọrọ-ajé aláṣọni, kì í kúkú ẹ pé owó ọyà àwọn ọ̀sìsẹ́ rí bákan náà, iyàtò máa n wà nínú owó ọyà ọ̀sìsẹ́. Èyí dá lórí iṣẹ́ tí ẹnikòòkan n ẹ, ó sì tún wà bí iwúrí fún ọ̀sìsẹ́ láti tepá mósé).

Mannan tún fi kún un pé bí ó ẹ jẹ pé iṣẹ́ ló n darí ọrọ àwùjọ, tí ó sì jẹ pé gbogbo èniyàn àwùjọ ló ni ọrọ àwùjọ bẹẹ, èyí kò sọ pé èniyàn kòòkan kò lè ọ̀sìsẹ́ ọwọ́ rẹ láti ní àwọn dúkiá tirẹ. Àwọn ọrọ àwùjọ tó jẹ aláṣọni ni àwọn ohun àlùmọ̀ọ̀nì àti àwọn ohun kòṣeémáníí bí i ilẹ̀, igbó-ọba, àwọn ohun àlùmọ̀ọ̀nì ilẹ̀, ojú-òná, omi, iná mọ̀nàmọ̀nà, ètò-èkó, ètò ilera, àti ilẹ̀-iṣẹ́ iṣẹ́ (Mannan, 1980:40). Gbogbo èrè tó bá n jade nínú àwọn ohun ọrọ àjùmọ̀nì yíí ni iṣẹ́ yóò máa fi pèsè ohun amáyéderùn fún àwọn èniyàn àwùjọ. Ídírí nìyí tí Mannan (1980:42) ẹ sọ pé nínú ètò ọrọ-ajé aláṣọni “no one would be very poor, and no one would be immensely rich” (kò níí sí ẹni tí yóò kúṣeé tó bẹẹ jù bẹẹ lọ, bẹẹ sì ni kò níí sí ọlórọ à-ní-jù). Olúkúlùkù èniyàn ni yóò ní iṣẹ́ tirẹ, tí yóò sì máa rí sí àlàáfíà àti ìdàgbàsókè àwùjọ.

(d) Ètò Ọrọ-ajé Aláṣọgbé b̀kátà

Iyàtò diẹ ló wà nínú ètò ọrọ-ajé aláṣọgbé b̀kátà àti ti aláṣọni. Iyàtò bẹẹ ni pé nígbà tí aláṣọni fàyè sílẹ̀ fún aládaáni láti ní dúkiá tirẹ, aláṣọgbé b̀kátà kò fi àyè èyí sílẹ̀. Igbàgbọ́ tirẹ ni pé kò sí ohun ọrọ àwùjọ tó jẹ ti aládaáni bíkòṣe fún gbogbo ilú.

Case àti Fair (2001:734) ṣàlàyé pé :

Communism is an economic system in which the people control the means of production (land and capital) directly, without the intervention of a government of state.

(Ètò ọrọ-ajé aláṣọgbé b̀kátà jẹ èyí tí àwọn èèyàn àwùjọ n darí ọ̀nà ipèsè ohun iní (bí ilẹ̀ àti owó okòwò) tààrà fúnra wọn láisí àtojúbò iṣẹ́, yálá ti orílẹ̀-èdè tàbí ti ipínlẹ̀ nínú rẹ).

Ohun tí àyọ̀lò yíí n sọ ni pé gégẹ́ bí iwòye àwọn agbàterù ètò ọrọ-ajé yíí, kò níí sí iwúlò iṣẹ́ nínú ètò iṣàkóso ọrọ-ajé àwùjọ, àpapọ́ àwọn èèyàn àwùjọ bẹẹ ni yóò máa gbèrò bí ètò ọrọ-ajé àwùjọ yóò ẹ rí. Àwọn ni yóò mọ́ kí ni ohun tí ó jẹ àwùjọ lógún ní àkókò kan, báwo ni yóò ẹ pọ́ tó àti báwo ni yóò ẹ kárí gbogbo èniyàn. Bí a bá wo àwọn oríṣíí ètò ọrọ-ajé mètèèta tí a gbéyèwò, èyí tí a rí pé ó tọ̀nà jù ni ètò ọrọ-ajé aláṣọni, níbi tí ọrọ àwùjọ jẹ ti gbogbo èniyàn, ṣùgbọ́n tí iṣẹ́ àpapọ́ n ẹ adarí ọrọ àwùjọ bẹẹ. Kì í ẹ aládaáni bí a ẹ rí i nínú ètò ọrọ-ajé olókòwò aládaánlá. Ànfààní tó wà nínú ọrọ-ajé aláṣọni ni pé kò fi àyè sílẹ̀ fún iwà ọ̀lẹ̀ tàbí imélẹ̀ lẹnu iṣẹ́. Iwúrí wà fún ẹni tí ó bá tẹra mósé yàtò sí ẹni tí ó jókòò tẹtẹrẹ níretí pé àwùjọ ni yóò máa pèsè ohun tí ó n fẹ́ tẹra mósé

nígbàgbogbo. Òtító tí ó wà nínú rẹ̀ ni pé ọ̀rọ̀ àwùjọ̀ yóò kárí gbogbo ènìyàn, sùgbón àhààní wà fún ènì tí ó bá tepá mósé láti ní dúkía ju ènì tí ó ní hùwà imélẹ̀ lọ. Ètò ọ̀rọ̀-ajé alájoḡbé b̀kátà kò bágbà mu, nitorí pé orílẹ̀-èdè tó bá ní sàmúlò ètò ọ̀rọ̀-ajé yíìkò lè ní àjosepò pèlú àwọn orílẹ̀-èdè àgbáyé tókù, bẹ̀e sì ni kò lè ní itèsíwájú nípa ọ̀rọ̀-ajé.

Nígbà tí à ti sàgbeyèwò oríṣi ètò ọ̀rọ̀-ajé ĺáwùjọ̀, ìpele tí ó kàni ni àlàyé sókí lórí ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ Nàìjíríà ĺásìkò tí Fágúnwà kọ àwọn itàn àròsọ rẹ̀.

Ipò Ètò Ọ̀rọ̀-ajé Orílẹ̀-èdè Nàìjíríà ĺásìkò tí Fágúnwà kòwé rẹ̀

Gégé bi àwọn onímọ̀ ẹ̀ se sọ, ní ìbèrẹ̀ pèpẹ̀ ètò ọ̀rọ̀-ajé alároḡe ló gbilẹ̀ ĺáwùjọ̀ Yorùbá àti ní ilẹ̀ Nàìjíríà ĺapapò kí àwọn òyìnbó amúnisín tó dé àwùjọ̀ wa. Èyí jiá sí pé ẹbí àti idílẹ̀ kòḡkan ni ó ní ilẹ̀ oko tí wón ní dá, tí wón sì ní ẹ̀ pàsípààrò àwọn irè oko wònyí ĺáààrin ilètò kan sí èkejì. Yàtò sí iṣẹ̀ ọ̀gbìn tó gbajúmọ̀ ĺákòkò náà, a tún rí àwọn iṣẹ̀ bí i iṣẹ̀ ọ̀dẹ̀, ẹ̀nì híhun, igbá fifin, ẹ̀ja pípa ĺáwùjọ̀ Yorùbá àti àwọn ilú m̀iiràn bí i ilẹ̀ Haúsá àti Núpé (Gavin àti Oyemákindé, 1980:482-485). Nígbà tí òyìnbó dé ni wón sọ ètò ọ̀rọ̀-ajé Nàìjíríà di èyí tí wón ní kó àwọn ohun ọ̀gbìn bí i kòkó, kòfí, òwú àti bẹ̀e bẹ̀e lọ sí òkè òkun, èyí tó mú kí ètò ọ̀rọ̀-ajé ilẹ̀ Nàìjíríà tún gbòòrò sí i. Ètò ọ̀rọ̀-ajé orílẹ̀-èdè Nàìjíríà yípadà kúrò ní ti alároḡe, ó di èyí tí wón ní ẹ̀ pàsípààrò pèlú ilẹ̀ òkèèrè, tí ó ní mú owó rẹ̀pẹ̀tẹ̀ wá sí àpò àwọn àgbẹ̀ àti àwọn ọ̀mọ̀ onílẹ̀. Títí di ǹnkan bí ọ̀dún 1930 tí ọ̀rọ̀-ajé ọ̀pọ̀ àwọn orílẹ̀-èdè àgbáyé tókù ní wòmi ni ètò ọ̀rọ̀-ajé orílẹ̀-èdè Nàìjíríà ní búrẹ̀ké sí i nípasẹ̀ ètò ọ̀gbìn. Bí a kò bá gbàgbé, àkòkò yíì ni Fágúnwà kọ itàn àròsọ rẹ̀ àkòkò, *Ọ̀gbójú Ọ̀dẹ̀ Nínú Igbó Irúnmalẹ̀* (1938). Lẹ́yìn ogun àgbáyé kejì tó wáyé ĺáààrin ọ̀dún 1940 sí 1950 ni ǹnkan yí bírì, tí kò fi bẹ̀e fararọ̀ fún ètò ọ̀rọ̀-ajé orílẹ̀-èdè Nàìjíríà mọ̀. Àsìkò yíì ni iḡoba ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì bẹ̀rẹ̀ síí darí àkòso ètò ọ̀rọ̀-ajé orílẹ̀-èdè Nàìjíríà tààrà pèlú àjosepò òwò ĺáààrin àwọn ilẹ̀ òkèèrè, tí ọ̀pọ̀ èrè tó ní jade nínú ohun ọ̀gbìn wá ní lọ sí àpò iḡoba ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì (Gavin àti Oyemákindé, 1980:506-517). Àsìkò yíì náà ni Fágúnwà kọ *Igbó Olódùmarẹ̀* (1949a), *Ìrèké Oníbùdó* (1949b) àti *Ìrìnkèrindò Nínú Igbó Elégbẹ̀je* (1954). Ọ̀dún 1960 ni ilẹ̀ Nàìjíríà gba òmìnira ĺowọ̀ iḡoba ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì. Ètò iḡoba ti di ti àwa-ara-wa. Kí àwọn òyìnbó tó lọ ni wón ti la ojú wa sí àwọn ohun àlùmọ̀nì ilẹ̀ bí epo ròbì. Owó tó ní jade ĺàtàrí wíwa epo ròbì mú kí iḡoba Nàìjíríà síjù kúrò nínú òwò iṣẹ̀ ọ̀gbìn. Èyí ló fà á tó jẹ̀ pé owó epo ni gbogbo ènìyàn ní wá kíri láti iḡba náà. Irú àyípadà tí ó wáyé sí ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ Nàìjíríà ní àkòkò náà ni Fágúnwà fihàn nínú ìwé itàn àròsọ rẹ̀ karùn ún tó kọ ní ọ̀dún 1961 tí ó pè ní *Àdiitú Olódùmarẹ̀*.

Ní báyií tí a ti sàlàyé ráńpẹ̀ bí ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ Nàìjíríà ẹ̀ rí sáájú àti bí ó ẹ̀ rí ní àkòkò tí Fágúnwà kọ àwọn itàn àròsọ rẹ̀, ohun tí a ó gbéyèwò ní ìpele tó kan ni itúpale ètò ọ̀rọ̀-ajé tí Fágúnwà ẹ̀ àfihàn rẹ̀.

Ìtúpale Ètò Ọ̀rọ̀-ajé Àwùjọ̀ Nínú Itàn Àròsọ Fágúnwà

Ojú àgbékalẹ̀ tíòrì tí ó tẹ̀lẹ̀ èrò Karl Marx lórí ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀ ni a fi ẹ̀ àtẹ̀gùn fún itúpale iṣẹ̀ yíì. Ohun tí tíòrì yíì ní tepelẹ̀ mọ̀ ni ìbáṣepò ĺáààrin ètò iṣelù àti ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀. Tíòrì tó tẹ̀lẹ̀ èrò Máàsì gbà pé gégé bí ìbẹ̀jì tí a kò lè pín yà ni ètò iṣelù àti ọ̀rọ̀-ajé rí. Agbára ọ̀rọ̀-ajé ni a fi ní wá ipò iṣelù, bẹ̀e sì ni ènì tí ó bá ní agbára iṣelù níkàwọ̀qò ní ó lè darí ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ̀. Karl Marx àti àwọn eḡebẹ̀ rẹ̀ gbà pé ní àwùjọ̀ tí ètò ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládàárlá bá fẹ̀sẹ̀ múlẹ̀, dájúdájú eḡebẹ̀jẹgbẹ̀ yóò wà, ní èyí tí yóò mú irẹ̀jẹ

lówó nípá ìpín ọ̀rọ̀ irú àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀. Fágúnwà, gégé bí ò̀nkòwé alátínúdá, sàfihàn àwọn àbùdá ètò ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládàànlá nínú àwọn iwé itàn àròsọ̀ rẹ̀ m̀éta tí a gbéyèwò yìí. Àwọn iwé náà ni *Igbó Olódùmarè* (1949), *Ìrèké Oníbùdó* (1949) àti *Àdiitú Olódùmarè* (1961). Gégé bí a ̀se m̀ọ̀ pé kò sí ò̀nkòwé alátínúdá tí kò ní èrò báyéserí tirẹ̀, tí ó sì ̀seé̀se kí ò̀nkòwé máa gbenusọ̀ fún èrò báyéserí tirẹ̀ tàbí kí ó máa ̀se agbenusọ̀ fún èrò báyéserí egbẹ̀ kan láwùjọ̀, bẹ̀ẹ̀ ní ó rí fún Fágúnwà nígbà tí ó n ̀se àgbékalẹ̀ àwọn itàn àròsọ̀ rẹ̀. Nínú *Igbó*, ètò ọ̀rọ̀-ajé tí ó farahàn tí yàtò pátápátá sí èyí tí a rí sáájú nínú *Ògbójú*. Ètò ọ̀rọ̀-ajé tí di èyí tí àwọn òyìnbó amúnisìn tí n darí àkòso ètò ọ̀rọ̀-ajé orílẹ̀-èdè Nàìjíríà tààrà yàtò sí tí àtẹ̀hìnwá. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ètò ògbìn náà sì ní òpómúléro ètò ọ̀rọ̀-ajé igbà náà, sùgbón àwọn òyìnbó tí sọ ọ̀ di nílá nípá títá á sí àwọn ilẹ̀ òkèèrè, tí owó gòbọ̀ sì ní tipasẹ̀ èyí wọ̀ àpò àwọn agbẹ̀. Bí ọ̀rọ̀-ajé ̀se rí ní àkòkò náà fojú hàn kedere nínú *Igbó*. Bí àpẹẹrẹ̀, orúkọ tí Fágúnwà fún olú-èdá itàn tí kúrò ní orúkọ ọ̀dẹ̀, Olówó-Ayé ọ̀mọ̀ Akòwédìran ló n jẹ̀. Èyí ló mú Adéyemí (2002:9) sọ̀ pé nínú *Igbó*, àfihàn ọ̀dẹ̀ alákòwé ní a rí, kí í ̀se àfihàn ọ̀dẹ̀ Yorùbá ní Fágúnwà fi hàn. Ó ní "a rí ètò ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládàànlá nínú orúkọ yìí 'Olówó-Ayé ọ̀mọ̀ Akòwédìran'. Owó ló jẹ̀ ọ̀mọ̀ Akòwédìran lógún, kí í ̀se irúfẹ̀ akoni Yorùbá tí a m̀ọ̀ tẹ̀lẹ̀. Igbó Olódùmarè tí olówóayé òyìnbó tí n sọ̀dẹ̀ kí í ̀se láti pẹ̀ranko bí kò ̀se láti kọ̀rọ̀ jọ̀ fún ara rẹ̀". Fágúnwà fi èrò yìí hàn nígbà tí ó fi ọ̀rọ̀ senu Ànìjònnú-ìbèrù pé:

Èyin ọ̀mọ̀ mi gbogbo mo fẹ̀ kí ẹ̀ fi sí ọ̀kàn láti ònì lẹ̀ pé kò sí nńkan tí n bẹ̀ lórí ilẹ̀ ayé tí ẹ̀nikan kò lè ̀se, ẹ̀ni tí ó bá fẹ̀ di olówó lè di olówó, ẹ̀ni tí ó bá fẹ̀ di ènià pàtàkì lè di ènià pàtàkì... (*Igbó*, o.i. 45).

Adéyemí (2002:10) wá n fi yé wa pé irú iwààsù tí Fágúnwà n ̀se yìí n tan aráyé jẹ̀ pé gbogbo wa ló lè di olówó, àti pé bí a kò bá ta àwọn aláṣe lenu àyípadà rere lè dé. Fágúnwà fi hàn bá yìí pé:

...bí ènià nílá bá nílò ọ̀ bí ẹ̀nikẹ̀jì ara rẹ̀ túbò máa gbé e ga, tóbẹ̀ tí yíò fi m̀ọ̀ pé iwó kò rí òun fín (*Igbó*, o.i. 42).

Gbogbo onà tí àwọn alágbára fi lè máa ̀re àwọn m̀ekúnnù jẹ̀, tí wọn kò ní ronú láti gba ara wọn sílẹ̀ ní Fágúnwà n lálakẹ̀ nínú itàn rẹ̀. Èyí lòdi sí èrò Karl Marx tí ó jẹ̀ ká m̀ọ̀ pé gbogbo ilàkàkà àwọn alágbára ní bí wọn yóò ̀se máa ̀re ọ̀sìsẹ̀ àti m̀ekúnnù jẹ̀ láéláé, tí wọn kò gbèrò àyípadà rere fún m̀ekúnnù. Ídí nìyí tí Dolbeare (1976) ̀se sọ̀ pé ọ̀tá ní àwọn alágbára jẹ̀ sí irú àyípadà rere bẹ̀ẹ̀, nítorí yóò jẹ̀ ọ̀pín sí jẹgàba wọn lórí ètò ọ̀rọ̀-ajé. Ohun tí a rò pé ó fà iwààsù tí Fágúnwà n ̀se yìí kò sẹ̀yìn ìràn lówó tí ó ti gbà lódò àwọn òyìnbó nípá èkò rẹ̀, kò sì fẹ̀ láti gé ika tí ó fún un ní ọ̀únjẹ̀ jẹ̀. Ní ọ̀dún 1946 ní Fágúnwà rí ànfaàní èkò ọ̀fẹ̀ tí a m̀ọ̀ sí 'British Council Scholarship' gbà láti ọ̀dò àwọn òyìnbó Gèèsì, tí ó sì wà ní ilẹ̀ Gèèsì títí di ọ̀dún 1948. Irú iwààsù bá yìí pò nínú *Igbó*, èyí tí ó fi hàn pé agbàterù ètò ọ̀rọ̀-ajé aládàànlá ní Fágúnwà n ̀se. Ó fi hàn pé ní àwùjọ̀ olókòwò aládàànlá ànfaàní wà fún ẹ̀niyàn kan láti kó ọ̀rọ̀ jọ̀ fún àtìrandéran rẹ̀. Ó fi èyí hàn bá yìí pé:

Lẹ̀hìn igbà tí olúkúlúkú lẹ̀ sí ilẹ̀ rẹ̀ tán, bàbá mi kò àwọn ohun àlùmó̀nì tí wọn fi ta á lóre jọ̀, eléyìnì sì mú kí ó di

olówó fún ọjọ pípé. Bí kò bá sí olè tí ó jà á nígba tí òun kúrò nínú igbó Olódùmarè tí ó wá sí ilé ni, owó náà í bá pò tó bée tí irú àwa wònyí kò bá tí sísẹ́ kí á tó máa-jeun (*Igbó*, o.i. 49)

Irú èrò burúkú yíí ni ó máa ń wà lókàn àwọn adarí ijoba wà nígba tí wọn bá wà ní ipò àṣẹ. Igbàgbọ́ wọn ni pé bí àwọn bá ṣe kó owó ijoba tó ni àrómódómọ́ wọn kò fi ní tòṣì mọ́. Fágúnwà tún fi hàn pé ọ̀nà kan pàtàkì tí èniyàn lè fi kó ọ̀rọ́ jọ ní àwùjọ olókòwò aláḍàáńlá ni kíkà iwé dé ibi tó ní ìtumọ́. Ó gbà pé iwé kíkà ni ó lè fún èniyàn ní ànfààní láti dé ipò gíga, tí ànfààní yóò sì wà fún irú eni bée láti kó ọ̀rọ́ jọ repete, níwọn igbà tí ó jẹ pé ọ̀rìṣa owó ni àwọn èniyàn ń sìn láláwùjọ tí ètò ọ̀rọ́-ajé olókòwò aláḍàáńlá bá fidi múlẹ́. Ó ní:

Nítorí mo fẹ́ kí o rántí pé bàbá mi-ti lọ sí ilé iwé kí ó tó di pé ó bèrẹ́ ọ̀ḍẹ́ sísẹ́, ọ̀gbọn tí ó sì kó ní ilé iwé ń ràn án-lọwọ́ àti kó ọ̀rọ́ jọ. Ìdílẹ́ ọ̀mọ̀wé kò sí ní ipò tálákà, bí wọn kò ní owó ní ọ̀nà wọn ń bọ́ wá ní lẹ́ta (*Igbó*, o.i. 49).

A ṣàkíyèsí pé èrò báyéṣerí Fágúnwà ni ó ń fi hàn níbí. Ipò àwọn alágbára, àwọn akòwé àti olówó àwùjọ ni ó ń gbénusọ́ fún nínú ìtàn àròso rẹ́. Àpẹẹrẹ́ èyí hàn gbangba nínú ìtàn igbésí ayé rẹ́. Ó ní ànfààní ètò èkọ́ igbàlódé, ó tún ka iwé ní ilé Gèèsì. Wọn fi sí ipò ọ̀gá àgbà ní èkà ilé iṣẹ́ ijoba tí ń bójútó ètò èkọ́ ní abẹ́ ijoba Ìwọ́ Oòrùn Nàìjíríà. Bákan náà ni ó sísẹ́ gégé bí aṣojú ilé Gèèsì fún ilé-iṣẹ́ ìtẹ̀wé Heinemann láààrin ọ̀dún 1959 sí ọ̀dún 1963. Àwọn ipò pàtàkì tí Fágúnwà di mú yíí fi hàn gégé bí èrò rẹ́ pé ànfààní èkọ́ igbàlódé tó ní ni ó jẹ́ kí ó dé ipò náà. Bée sì ní èyí fi yé wa pé Fágúnwà kí í ṣe m̀kúnnù rára. Kí í ṣe pé a sọ pé kí èniyàn ní èkọ́ igbàlódé jẹ́ ohun burúkú, sùgbón kí í ṣe pé kí á ní i lókàn láti máa fi kó ọ̀rọ́ àwùjọ tó jẹ́ tí gbogbo èniyàn, yálá ọ̀mọ̀wé tàbí púrúntú. Èyí ló fà á ní àwùjọ Nàìjíríà lóní tó jẹ́ pé gbogbo èniyàn ló fẹ́ láti lọ sí Yunifásítì, yálá irufẹ́ èniyàn bée ní ọ̀pọ́lọ́ láti lè kàwé ní Yunifásítì tàbí kò ní ọ̀pọ́lọ́ rẹ́. Nítorí ijoba kò fi bée kòbiara sí àwọn ètò àwùjọ yóókú tó lè mú àwọn ọ̀ḍọ́ tí wọn kò ní ànfààní láti kàwé dé Yunifásítì yà ọ̀nà m̀íran tó lè mú kí igbéayé wọn wà ní iròrùn.

Síwájú sí í, nínú *Ìrẹ́kẹ́*, Fágúnwà ń ṣàlàyé pé kò tó kí àwọn m̀kúnnù tàbí ọ̀sìṣẹ́ máa ta àwọn ọ̀gá tàbí àwọn agbanisíṣẹ́ lenu. Wọn gbódò máa farada isòro tí wọn bá ní nítorí àwọn náà lè di ọ̀gá lẹ́yin ọ́. Ó ní:

...àwọn èlòmíràn á wà ní ibi iṣẹ́, ọ̀gá wọn á fi iyà jẹ́ wọn, sùgbón dípò kí wọn rọ́a máa bá iṣẹ́ wọn lọ ní tiwọn, wọn á wa ọ̀rùn kí wọn á ní àwọn ń wá ifarapa ọ̀gá àwọn, àwọn wèrè, àwọn dònḡíṣọ́lá gbogbo, dípò kí wọn rọ́jú, kí wọn fi ara da isòro títi àwọn náà á fi di ọ̀gá fún àwọn èlòmíràn, wọn á máa ṣe ilérí ohun tí àwọn yóò ṣe. Wọn ti gbàgbé pé kí èniyàn tóó lè rí ànfààní náà olúwarè nílátí jìyà nílá, kí èniyàn tóó lè dé ipò nílá olúwarè nílátí mú sùúrù nílá, ọ̀mọ́ ọ̀ḍò kò lè gbón-ju olúwa rẹ́ lẹ́ (*Ìrẹ́kẹ́*, o.i. 16).

Èrò Karl Marx àti àwọn ọmọlẹyìn rẹ lòdì sí èrò Fágúnwà pátápátá. Karl Marx àti àwọn ọmọlẹyìn rẹ kò fara mó ìrẹjẹ. Wọn gbà pé ní pín pín ọrọ àwùjọ, àpapọ kan kò gbọdọ ga ju èkejì lọ. Marx gbà pé níwọn igbà tí ó jẹ pé ọwọ àwọn ẹdà kan ni ọrọ àwùjọ wà, ìrẹjẹ àti ìjẹgàba yóò wà lórí àwọn ẹdà tó kù, ó sì n pè fún ìjàjàgbara. Abrahamson (1990:57) fi yé wa pé ní àwùjọ olókòwò aládaánlá, bí isẹ àwọn ọ̀sìsẹ̀ ẹ̀ ń gbòòrò sí ní wọn ń di aláilágbára àti aláilókun lójoojúmọ. Kín ni kí á wá sọ sí ohun tí Fágúnwà wí pé kí èniyàn tóó lè rí ànfààní nílá, olúwarẹ ní látí jìyà nílá, àti pé kí èniyàn tóó lè dé ipò nílá olúwarẹ ní látí mú sùúrù nílá? Sẹ̀ ẹ̀ni tí wọn tí ló dé ibi tí kò ní okun nínú mọ́ ní yóò lẹ̀ wúlò fún ara rẹ̀ lójọ̀ iwájú, tí òun náà yóò fi lè di ọ̀gá fún elomíràn. Iró búrú àti ẹ̀tàn tútù gbàà ni èyí. Ní èrò tiwa, ìrètí ọ̀fọ̀ pátápátá ní èyí, nítorí ọ̀tá ilọ̀siwájú mèkúnnù àti ọ̀sìsẹ̀ ní àwọn agbanisíṣẹ̀ jẹ, inú wọn kò lè dùn sí irú àyípadà bẹ̀ẹ̀, àyàfi kí àwọn tí à ń ní lára fí ẹ̀nu ara wọn kọ́ 'mí ọ̀ jẹ́'. Ohun tí ẹ̀sìn fí kọ́ wa nípa sùúrù ní Fágúnwà fí ń wàásù fún àwọn èniyàn, èyí sì jẹ́ dídùn inú àwọn òyìnbó amúnisìn tí wọn ń ṣàkóso ilẹ̀ Nàìjíríà nígbà náà. Abájọ̀ tí ìjọba ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì fí oyè (M.B.E) dá Fágúnwà lólá ní ọ̀dún 1959, nítorí bí eégún ẹ̀ni bá jó o re orí yóò yá atókùn rẹ̀. Ohun tí a ṣàkíyèsí ní pé Fágúnwà ń roko sí ibi tí ó tí ń jẹ, bẹ̀ẹ̀ sì ní kò fẹ́ kí ọ̀dótí gbọ̀n sí gaàrì rẹ̀. Àwọn òyìnbó amúnisìn ní ó ń gbẹ̀nuso fún lórí ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ètò ṣàkóso wọn. Nínú *Àdiitú* ní ó tí hàn bí ètò ọ̀rọ̀-ajé Nàìjíríà ẹ̀ kúrò ní tí ètò ọ̀gbìn sí wíwa epo rọ̀bì àti ohun àlùmọ̀nì ilẹ̀ mǐràn látí fí ẹ̀ ọwó. Ìdí nìyí tí Fágúnwà ẹ̀ yí itàn rẹ̀ padà kúrò ní tí ọ̀dẹ̀ tí ó ń ṣọ̀dẹ̀ lọ sínú igbó, tí ó di ẹ̀dà itàn tí ó ń wá owó lọ sí ilú ọ̀dìkejì. Ehín erin tí ó dúró gégé bí ohun àlùmọ̀nì ilẹ̀ ní ó sọ *Àdiitú* di olówó ní ilú Ajédùbúlẹ̀. Èyí jẹ́ kí ó yé wa pé látí igbà tí orílẹ̀-èdè Nàìjíríà tí gba òmìnira ní ọ̀dún 1960 ní ojú àwọn ọ̀mọ̀ orílẹ̀-èdè yíí tí sí kúrò nínú ètò ọ̀gbìn, tí ọ̀wò epo rọ̀bì àti àwọn ohun àlùmọ̀nì ilẹ̀ tí gborí pátápátá. Èyí ní Fágúnwà fí hàn nínú *Àdiitú* tí ó kọ ní ọ̀dún 1961. Bí àpẹ̀rẹ̀, nígbà tí ọ̀gá *Àdiitú* ń pín ogún rẹ̀, ó sọ báyii pé:

Mo fi egbẹ̀rún àpò owó fún ọ̀mọ̀ mí obìnrin ...mo fi ilẹ̀ mí tí wọn tí ń wa epo mọtò fún un pẹ̀lú (*Àdiitú*, o.i. 40).

Ó tún sọ síwájú sí i pé:

Mo fi èèdẹgbẹ̀ta àpò owó fún *Àdiitú* Olódùmarẹ̀ tí mo tí gbà ẹ̀ ọ̀mọ̀, mo sì fún un ní ilẹ̀ mí tí wọn tí ń wa góólù àti gbogbo oko rọ̀bà mí (*Àdiitú*, o.i. 40).

Àwọn ohun tí ó lè sọ èniyàn di olówó ní àwùjọ olówó-ló-layé bí orílẹ̀-èdè Nàìjíríà ní Fágúnwà fí hàn nínú àyọ̀lò ọ̀kẹ̀ yíí. À ń gbọ́ orúkọ kọ̀rẹ̀nṣì nílánlá bí egbẹ̀rún àpò owó, èèdẹgbẹ̀ta àpò owó àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Títí di àkókò yíí ní ilẹ̀ Nàìjíríà ní àwọn nńkan wọ̀nyí n ṣẹ̀lẹ̀. Agbára ṣẹ̀lú ní ọ̀pọ̀ èniyàn ń wá látí lè kó owó ilú sí àpò ara wọn látí jẹ́ gàba lórí àwọn èniyàn tókù.

Àríwísí

Àríwísí wá lórí àpilẹ̀kọ̀ yíí ní pé ètò ọ̀rọ̀-ajé alájọ̀nì ní yóò tònà látí ṣàmúlò rẹ̀ ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. Ìdí ní pé kò tònà kí ọ̀rọ̀ àwùjọ̀ wá lówó̀ iwónba àwọn èniyàn kan bí a ẹ̀ rí i nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé olókòwò aládaánlá. Bí àpẹ̀rẹ̀, àipẹ̀ yíí ní ìjọba ilẹ̀ Nàìjíríà gbé ètò ọ̀rọ̀-ajé tuntun kan jade látí máa ta àwọn ohun iní àwùjọ̀ bí i ilẹ̀-isẹ̀ amúnáwá àti àwọn ilẹ̀-isẹ̀

oba kan fún àwọn aládaáni tí wọn lówó lówó. Èyí jẹ ara ewu tó wà nínú ètò ọrọ-ajé aládaáni. Šé tí ijoba bá ta gbogbo ohun inú àwùjọ fún aládaáni, kín ni yóò jẹ ànfààní àwọn m̀kúnnù àwùjọ? Èyí já sí pé ijoba fẹ pa ojuse rẹ tí ní pípèsè ohun amáyèderùn fún àwọn èniyàn àwùjọ. Owó tí wọn bá rí nínú ilàna báyií ni wọn ní jí kó pamọ tàbí kí wọn kúkú tà á fún ebí, ọrẹ tàbí fún ara wọn. Wọn kò fẹ mọ ohun tí àtubótán igbésè bẹẹ yóò jẹ fún àwọn m̀kúnnù aláilágbára. Nínú ètò ọrọ-ajé alájoni tí à ní gbenuso fún, gbogbo èniyàn àwùjọ ni yóò lètò sí ohun amáyèderùn àti ohun inú àwùjọ. Kí í ẹ èrè ló jẹ irú ètò ọrọ-ajé yí lógún, bí kò ẹ bí ayé yóò ẹ derùn fún tẹrú-tomọ. Ànfààní pàtàkì tí ètò ọrọ-ajé alájoni ní ni pé, bí ó tilẹ jẹ pé gbogbo èniyàn ni yóò lètò sí ohun inú àwùjọ, ànfààní wà fún èniyàn kòòkan láti s̄s̄s̄ ọwọ rẹ tí yóò ní àwọn dúkià tirẹ, kò fi àyè gba imélẹ rára. Àwọn ọrọ àwùjọ tó jẹ alájoni ni àwọn ohun àlùmọ̀nì ilẹ àti àwọn ohun kòsemánì bí i; ilẹ, omi, iná m̀nà m̀nà, ètò ẹkọ, ètò ilera, ilẹ-ìsẹ oba, àti bẹẹ bẹẹ lọ (Mannan, 1980:40). Fún ìdí èyí, nínú ètò ọrọ-ajé alájoni, kò ní sí ẹni tí yóò kúšẹ tó bẹẹ jù bẹẹ lọ, bẹẹ sì ni kò ní sí ọlórò àníjù.

Àgbálogbábò

Yorùbà bọ, wọn ní bí ọkọ bá ròkun, tó ròsà, yóò fabọ sí ebúté. Ìpele yíí ni a ti jábò gbogbo ohun tí a ti gbéyèwò nínú ìsẹ yíí. A ti gbìyànjú láti fidí rẹ mulẹ pé àjosepọ tó kira wà láààrin lítíresọ àti ètò ọrọ-ajé àwùjọ. Àfihàn ìsẹlẹ àwùjọ ni òh̀k̀wé ní fi hàn nínú ìsẹ lítíresọ alátinúdà; ara ètò àwùjọ bẹẹ ni ètò ọrọ-ajé tí a gbéyèwò nínú ìsẹ yíí. Bákan náà ni a fi hàn pé ètò ìsẹlẹ àwùjọ ni yóò sọ irú ètò ọrọ-ajé tí yóò rinlẹ ní àwùjọ bẹẹ. A wo àwọn oríṣí ètò ọrọ-ajé àwùjọ bí i ọrọ-ajé olókòwò aládaáni, alájoni àti alájogbé b̀kátà, tí a sì wo àbùdá àdání ọkòòkan wọn. Àwọn onímọ fidí rẹ mulẹ pé owó ni kókó ohun tí ètò ọrọ-ajé aládaáni dále. Ànfààní sì wà fún aládaáni láti ní owó àti ohun inú bí agbára rẹ ẹ tó. Ètò ọrọ-ajé alájoni ni èyí tí ọrọ àwùjọ jẹ ti gbogbo èniyàn inú àwùjọ bẹẹ, s̀g̀b̀ǹ tí ijoba àpapọ ní s̀k̀k̀s̀ ipínfúnni àti ipèsè ọrọ àwùjọ fún gbogbo èniyàn àwùjọ bẹẹ. Nígbà tí ètò ọrọ-ajé alájogbé b̀kátà jẹ èyí tí ọrọ àwùjọ kò sí fún aládaáni bí kò ẹ fún gbogbo àwùjọ. Àwọn èniyàn àwùjọ ló máa ní darí ọnà ipèsè ohun inú tààrà fúnra wọn láísí àtojúbọ ijoba nínú rẹ. Ọye wa lóri àwọn oríṣí ọrọ-ajé wònyí ló fún wa ní ànfààní láti mọ irúfẹ ètò ọrọ-ajé àwùjọ tí Fágúnwà fihàn nínú àwọn ìtàn àròsọ rẹ m̀t̀a tí a gbéyèwò p̀l̀ú ìs̄m̀l̀ò tíọ̀rì tó t̀l̀è èrò Karl Marx. Ní igúnlẹ, ìs̄ ̀p̀il̀ẹkọ yíí s̄f̄ihàn pé ètò ọrọ-ajé olókòwò aládaáni ni Fágúnwà ẹ agbenuso fún.

Ìwé Ìtókasi

- Abrahamson, M. (1990). *Sociological Theory: An Introduction to Concepts, Issues and Research*. New Jersey: Prentice Hall, Inc. Adélékè, D. (2011). *Léyin Ìtàn-àròsọ Fágúnwà M̀rààrún, Èwo Ló kù?* Ibadan: DB Martoy Books.
- Adésinà, O., & Ọlórúnfẹmi, A. (1998). The Economy of Western Nigeria, 1900-1980. In D. Ogunremi & B. Adediran (Eds.), *Culture and Society in Yorubaland*. Ibadan: Rex Charles Publication & Connel Publications, pp. 127-138.
- Adeyemí, L. (2001). Ìs̄ ̀r̀ò Lámèyitọ̀ Lítíresọ Yorùbà. Nínú B. Àjàyí (Olóòtú), Ẹkọ Ìjìnlẹ Yorùbà: Èdà-èdè, Lítíresọ àti Àṣà. Ìjẹbú-Òde : Shebiotimọ publications, pp. 145-166.

- Adeyemi, L. (2002). *Lítirésò Yorùbá ati Ọrò-ajé Nàìjíríà*. A paper presented at the Lítirésò Yorùbá àti Ọrò-ajé Nàìjíríà. A paper presented at the Yoruba Studies Association of Nigeria Conference held in the University of Ado-Ekiti, Ado-Ekiti.
- Bámgbósé, A. (1974). *The Novels of D.O. Fagunwa*. Benin: Ethiope Publishing.
- Beier, U. (1967). *D.O. Fagunwa: A Yoruba Novelist*. Black Orpheus, 17. 51-56.
- Case, K. & Fair, R. (2001). *Principles of Economics*. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Dolbeare, K., & Dolbeare, P. (1976). *American Ideologies: The Competing Political Beliefs of the 1970s*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Fagunwa, D. (1938). *Ògbójú Ode Nínú Igbó Irúnmalè*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Fagunwa, D. (1949a). *Igbó Olódùmarè*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Fagunwa, D. (1949b). *Ìrèké Oníbùdó*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Fagunwa, D. (1954). *Irìnkèrindò Nínú Igbo Elégbèje*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Fagunwa, D. (1961). *Àdiitú Olódùmarè*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Gavin, R., & Oyemakinde, W. (1980). Economic Development in Nigeria since 1800. In O. Ikime (Ed.), *Groundwork of Nigerian History*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig.) Ltd., pp.482-517.
- Ìrèlé, A. (1975). *Tradition and the Yoruba Writer: D.O. Fagunwa, Amos Tutuola and Wole Soyinka*. Odu, 11,75-100.
- Ìṣplá, A. (1998). *The Modern Yoruba Novel: An Analysis of the Writer's Art*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig.) Plc.
- Lawal, O. (1981). *O'Level Economics of West Africa*. Ibadan: Heinemann Educational Books.
- Mannna, M. (1980). *Islamic Economics: Theory and Practice (A Comparative Study)*. Delhi 6: Jayyed Press, Ballimaran.
- Ogundipe, L. (1977). The Poetic of Fiction by Yoruba Writers: The Case of Ògbójú Ode Nínú Igbó Irúnmalè by D. O. Fágúnwà. Nínú *ODU*, 16, 85-96.
- Ogunsina, B. (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930-1975*. Ibadan: Gospel Faith Mission Press.
- Ogunsina, B. (2002). *Ṣáájú Fágúnwà*. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.
- Olabimtan, A. (1975). *Religion as a Theme in Fagunwa's Novels*. Odu, 11,101-113.
- Ọpẹfẹyítímí, A. (1997). *Tíọrí ati Ìṣọwọlòèdè*. Oşogbo: Tanimihin-ola Press.
- Spero, J. (1990). *The Politics of International Economic Relations*. London: Academic Division of Unwin Hyman Ltd.
- Yai, B. (1977). *Ideas for Political Reading of Fagunwa*. A paper presented at Radical perspectives on African Literature and Society. Ibadan: University of Ibadan.